

ПСИХОЛОГІЯ І СОЦІОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ НАУКИ

УДК 373.5.091.113:005.336.2]:159.9]]:37.014.542

Міляєва В.Р.,

провідний науковий співробітник ННЦ розвитку персоналу та лідерства
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор психологічних наук, професор
v.miliaieva@kubg.edu.ua

ORCID iD 0000-0001-6107-2778

Пристаї О.В.,

аспірант кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
olga.pavlyshak@gmail.com

ORCID iD 0000-0001-8867-9377

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ОСВІТНІХ РЕФОРМ

На даному етапі українська освіта знаходиться в умовах освітніх реформ. Особливо заклади загальної середньої освіти перебувають в умовах змін, що детермінує необхідність перегляду структури та трансформації феномену управлінської компетентності керівника ЗЗСО. У статті представлено аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення поняття «управлінська компетентність керівника ЗЗСО», встановлення психологічних особливостей вказаного поняття; аргументовано потребу та вказано можливості розвитку управлінської компетентності сучасних керівників ЗЗСО.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, управлінська компетентність, управлінська компетентність керівника ЗЗСО, освітні реформи, лідерський потенціал.

© Міляєва В.Р., Пристаї О.В., 2019

Актуальність дослідження. Для сучасного етапу розвитку України характерними є значні соціальні, економічні та політичні зміни, які зумовлюють необхідність запровадження низки освітніх реформ. Безпосереднє втілення цих перетворень є однією з основних функцій керівника навчального закладу. На цьому шляху лідери освіти зустрічаються з певними викликами, подолання яких потребує управлінської компетентності. Неналежний рівень розвитку управлінської компетентності керівників може значно ускладнити процес реалізації нових вимог та сповільнити здійснення модернізації ЗЗСО. Тому підвищення ефективності управління є нагальною потребою для здійснення перетворень у закладах

середньої освіти. Це передбачає врахування цілої системи психологічних факторів, які визначають успішність управлінської діяльності суб'єкта управління [3].

Діяльність керівника вимагає нормативно регламентованих, творчих, нестандартних, організаційних дій, які забезпечуються лише за умови розвитку особистості самого керівника, його мотиваційної сфери та ціннісних орієнтацій. Це детермінує актуалізацію діагностики, формування й оцінювання поведінкових компетенцій (якостей) керівника навчального закладу, які складають загальну компетентність особистості.

Традиційно феномен управлінської компетентності досліджувався у сфері менеджменту,

управління та інших наукових сферах. Але в умовах нагальної потреби підвищення ефективності використання людських ресурсів у сфері освіти, психологічна наука прагне до пошуку і глибокого аналізу основних механізмів та способів впливу на розвиток управлінської компетентності керівників навчальних закладів.

Мета даної публікації полягає в тому, щоб проаналізувати наукові підходи до визначення психологічних особливостей управлінської компетентності керівників закладів загальної середньої освіти як окремого феномену; провести огляд публікацій і описати приклади аналізу цього поняття як психологічного феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. У словнику іншомовних слів компетентність визначається як «володіння знаннями, які дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому авторитетну думку» або «володіння компетенціями, поінформованість, обізнаність, авторитетність».

На думку експертів з освіти Ради Європи, компетентність можна визначити як комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок, які забезпечують спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні та соціальні потреби. Тобто, у поняття «компетентність» включається здатність особистості успішно виконувати певну діяльність, передусім — професійну.

А. Новіков визначає компетентність як здібність, що може самостійно реалізуватись у практичній діяльності, у вирішенні життєвих проблем, і яка є заснованою на отриманому навчальному та життєвому досвіді. Компетентність розвивається на основі компетенцій (умінь).

У науковому доробку Л. Мороз компетентність визначається як структуровані набори знань, умінь, навичок та ставлень людини, які формуються в процесі навчання і дозволяють людині визначати, тобто ідентифікувати і розв'язувати проблеми, що є характерними для певного напрямку продуктивної діяльності [8, 31].

Дж. Равен означував компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі, яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії. Бути компетентним — значить мати набір специфічних компетентностей різного рівня [9]. Дж. Равен в структурі компетентності виділяє чотири компоненти: когнітивний, афективний, вольовий, навички і досвід.

У науковій літературі ще виділяють такі види компетентностей: пізнавальна (С. Ворощиков, Д. Татяниченко); інтелектуальна (Е. Гельфман, М. Холодна) та інтелектуально-корпоративна (А. Аринушкіна); інформаційна (А. Оробинський, О. Смолянінова); технологічна (Н. Манько); куль-

турологічна (М. Булигіна, О. Лукіна, Н. Поморцева, А. Федорова); психологічна (А. Алферов, І. Демидова, В. Дружинін, Н. Яковлева); психолого-педагогічна (М. Лук'янова, Є. Попова); загальнокультурна (А. Петров, Н. Конасова); професійна (А. Маркова, В. Якунін).

Поняття «професійна компетентність», різновидом якої є управлінська компетентність, досліджується як окремий феномен, що має загалом такі визначення: навички та риси, необхідні працівнику для ефективного виконання роботи; поведінка, яку демонструють переважно успішні працівники, на відміну від менш успішних; комплекс знань, умінь, здібностей, мотивацій, цінностей та інтересів людини; знання, навички, здібності та інші характеристики, пов'язані з високими досягненнями в роботі тощо [7, 102].

Складна структурна будова професійної компетентності, описана в роботах представників багатьох наукових шкіл (К. Абульханова-Славська, В. Асеев, О. Бодальов, Л. Бурлачук, О. Деркач, В. Зазикіна, О. Клімова, І. Семенова, В. Семиченко та ін.). Зокрема, В. Кричевський розуміє поняття професійної діяльності як «сукупність певних ознак; наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань». М. Чошанов визначає професійну компетентність як здатність фахівця вирішувати професійні проблеми різного характеру, завдання на основі набутого досвіду, знань та цінностей.

Поняття управлінської компетентності розглядається у сукупності певних компонентів — структурних складових, які складаються з професійно важливих якостей та властивостей індивідуальності керівника (О. Бондаренко, Л. Долинська, Л. Карамушка, В. Міляєва, Н. Пов'якель, М. Савчин, О. Саннікова, Н. Чепелева, Н. Шевченко). Як стверджує Л. Васильченко, управлінська компетентність — особливий тип організації знань, що забезпечує можливість прийняття ефективних управлінських рішень [1, 38]. В. Локшин розкриває управлінську компетентність через призму єдності теоретичної та практичної готовності до управлінської і творчої діяльності [5, 10].

Дослідження управлінської компетентності керівника навчальним закладом на сучасному етапі реалізується у виокремленні основних і додаткових векторів структурування особистості фахівця з управління навчальним закладом та розробці профілів компетентності керівників навчальних закладів (С. Калашнікова, Н. Лебідь, Ю. Бреус, О. Паламарчук) [4].

Компетентність керівника закладу загальної середньої освіти (Л. Даниленко) являє собою

сукупність необхідних для ефективної професійної діяльності систематичних науково-філософських, суспільно-політичних, психолого-педагогічних, предметних та соціально-функціональних знань і вмінь, відповідних особистісних якостей [2, 25]. В. Маслов під компетентністю керівника ЗЗСО розуміє систему теоретико-методологічних, нормативних положень, наукових знань, організаційно-методичні й технологічні вміння, які необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов'язків [6, 65].

Багато авторів розглядають управлінську компетентність керівника закладу загальної середньої освіти як готовність до виконання його професійної діяльності, зокрема Т. Сорочан у своїх працях описує вищезгаданий феномен як єдність психологічної, теоретичної і практичної готовності до управлінської діяльності відповідно до конкретних вимог і завдань [10, 58–59]. Аналізуючи безпосередньо зміст психологічної готовності керівників освітніх організацій до управління, Л. Карамушка включає в її структуру наступні компоненти: мотиваційний (мотиви, ціннісні орієнтації), операційний (уміння, навички), когнітивний (знання, стиль мислення) та особистісний (риси, якості) [3, 35–36].

Ми вважаємо, що на даному етапі реформування, в період освітніх трансформацій, існує сутнісна відмінність феномену «управлінська компетентність керівника закладу загальної середньої освіти», яка проявляється у тому, що має нелінійний комплексний характер і містить ряд невідповідностей, які проявляються на таких трьох основних рівнях: на макрорівні — у невідповідності між потребою у здійсненні освітніх реформ та неготовністю суспільства їх реалізувати; на мезорівні — потребою у підготовці учнів до успішного майбутнього та зосередженні шкільного навчання на засвоєнні школярами знань з окремих предметів, зорієнтованих на сьогодні; на мікрорівні — у недостатній особистісній готовності керівника закладу загальної середньої освіти до подолання вказаних протиріч в освітньому середовищі. Розвиток особистісної готовності потребує ґрунтовного теоретичного аналізу вказаної проблеми, зокрема передбачає перегляд структури управлінської компетентності керівника закладу загальної середньої освіти та її якісне оновлення.

Ми вважаємо, що конкретнішим для визначення феномену управлінської компетентності керівників закладів загальної середньої освіти буде поняття «здатність», яке є внутрішньою властивістю особистості та менше залежить від зовнішніх умов. Беручи за основу запропоновану Л. Карамушкою структуру готовності керівника освітньої організації до управлінської діяльності, ми вважаємо за доречне включити до складу управлінської компетентності, окрім

мотиваційного, операційного, когнітивного та особистісного блоку, ще й блок лідерського потенціалу. Під лідерським потенціалом розуміємо певну можливість, яка існує в латентній формі (прихованому вигляді) і може проявитися у відповідних умовах. Іншими словами, ми розглядаємо лідерський потенціал в узагальненому вигляді, як можливість і готовність індивіда до ефективної лідерської поведінки.

Зважаючи на те, що у процесі реалізації лідерства задіяні як мінімум дві сторони: «лідер» і «послідовники», то у визначенні лідерського потенціалу керівника закладу загальної середньої освіти ми виділяємо відповідні складові.

1. Лідерські якості (компетенції) лідера, які забезпечують ефективність лідерства. Сюди ми можемо віднести внутрішньо-особистісні якості та характеристики керівника-лідера, його уміння та навички.

2. Особливості сприйняття лідера послідовниками, які забезпечують прийняття керівника в якості лідера. Мова йде про стиль керівництва та організацію міжособистісних стосунків керівника-лідера та його послідовників.

3. Умови здійснення лідерства, які визначають можливості прояву лідерства. Тут ми розглядаємо тривалість ситуації необхідності прояву лідерства (ситуативна чи постійна), внутрішню готовність керівника проявити свій лідерський потенціал (ситуативна, спонтанна чи сформована і тривала), чи обирає лідера група, чи його призначають ззовні.

Отже, лідерський потенціал керівника закладу загальної середньої освіти включає в себе сукупність його лідерських якостей, умов прояву лідерства, а також особливості його сприйняття даною групою, які визначають можливості керівника зайняти лідерську позицію та успішно використувати лідерський ресурс у практиці управління.

Виходячи з цього, актуальності набуває дослідження лідерського потенціалу керівників закладів загальної середньої освіти та визначення місця цього феномену у структурі управлінської компетентності керівників.

Висновки. У сучасній науковій теорії поняття управлінської компетентності керівника закладу загальної середньої освіти має широке трактування і складну структурну будову. Загалом його розуміють як сукупність знань, вмінь і навичок, що забезпечує можливість прийняття ефективних управлінських рішень лідерами освіти.

Нами встановлено, що між поняттями «компетентність», «професійна компетентність», «управлінська компетентність» і «управлінська компетентність керівника закладу загальної середньої освіти» існує об'єктивна залежність, що відображає їхній взаємозв'язок.

Також нами виявлено, що сучасний керівник закладу загальної середньої освіти в про-

цесі здійснення освітніх трансформацій зустрічається з певними викликами та протиріччями, прояв яких ми можемо спостерігати на всіх рівнях: на рівні суспільних відносин, на рівні освітнього середовища та школи як освітньої організації та на внутрішньо-особистому рівні самого керівника закладу. Це детермінує необхідність перегляду та оновлення структури управлінської компетентності керівника закладу загальної середньої освіти.

Беручи за основу структуру готовності керівника освітньої організації до управлінської діяльності, яка складається з мотиваційного,

операційного, когнітивного та особистісного компонентів, ми вважаємо за необхідне додати до неї блок лідерського потенціалу, розуміючи його як певну можливість, що існує в латентному стані й може проявитися у відповідних умовах.

Наші подальші дослідження зумовлюються особливою актуальністю проблеми управлінської компетентності керівників ЗЗО в умовах освітніх трансформацій. Ми будемо продовжувати аналіз цієї проблеми в напрямку пошуку психологічних механізмів оптимізації управлінської компетентності.

ДЖЕРЕЛА

1. Васильченко Л.В. Професійна компетентність керівника / Л.В. Васильченко, І.В. Гришина. — Х. : Основа, 2006. — 208 с.
2. Даниленко Л.І. Модернізація змісту, форм та методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи : монографія / Л.І. Даниленко. — К. : Логос, 1998. — 140 с.
3. Карамушка Л.М. Психологія управління : навч. посіб. — К. : Міленіум, 2003. — 344 с.
4. Лебідь Н. Компетенції викладача вищої школи в умовах партнерської взаємодії зі студентами / Н. Лебідь, Ю. Бреус // Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство». — № 15. — 2006. — С. 35–46.
5. Локшин В.С. Професійна компетентність майбутніх менеджерів соціокультурної сфери в контексті модернізації вищої освіти : автореф. дис. д-ра пед. наук / В.С. Локшин. — К., 2015. — 42 с.
6. Маслов В.І. Наукові засади визначення змісту підвищення кваліфікації та підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів / В.І. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. — 2002. — № 2. — С. 63–66.
7. Міляєва В.Р. Підходи до визначення поняття психологічної компетентності в сучасній психологічній теорії / В.Р. Міляєва // Наука і освіта : науково-практичний журнал південного наукового Центру НАПН України. — № 9/LXXXXVI. — Грудень, 2010. — С. 101–104.
8. Мороз Л.І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС) / Л.І. Мороз; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К. ; Івано-Франківськ : Надвірнянська друкарня, 2007. — 311 с.
9. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Равен Дж. ; пер. с англ. — М. : «Когито-Центр», 2002. — 396 с
10. Сорочан Т.М. Підготовка керівників шкіл до управлінської діяльності: теорія і практика : монографія / Т.М. Сорочан. — Луганськ : Знання, 2005. — 384 с.

REFERENCES

1. Vasylchenko, L.V. (2006). Profesiina kompetentnist kerivnyka [Professional Competence of the Leader]. Kh.: Osнова, 208 p. (in Ukrainian).
2. Danylenko, L. I. (1998). Modernizatsiia zmistu, form ta metodiv upravlinskoi diialnosti dyrektora zahalnoosvitnoi shkoly: monohrafiia [Modernization of the Content, Forms and Methods of Managerial Activity of the Director of a Secondary school]. K.: Lohos, 140 p. (in Ukrainian).
3. Karamushka, L. M. (2003). Psykholohiia upravlinnia. [Psychology of Management]. Navch. posib., K.: Milenium, 344 p. (in Ukrainian).
4. Lebid, N., Breus, Yu. (2006). Kompetentsii vykladacha vyshchoi shkoly v umovakh partnerskoi vzaiemodii zi studentamy [Competences of a Teacher of Higher Education in Conditions of Partnership with Students]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo»*, № 15, pp. 35–46 (in Ukrainian).
5. Lokshyn, V. S. (2015). Profesiina kompetentnist maibutnix menedzheriv sotsiokulturnoi sfery v konteksti modernizatsii vyshchoi osvity: avtoref.dys. d-ra ped.nauk [Professional Competence of Future Managers of Socio-Cultural Sphere in the Context of Modernization of Higher Education]. K., 42 p. (in Ukrainian)
6. Maslov, V. I. (2002). Naukovi zasady vyznachennia zmistu pidvyshchennia kvalifikatsii ta pidhotovky kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [The Scientific Basis for Determining the Content

- of Advanced Training and Preparation of Teachers of General Educational Institutions]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*, № 2, pp. 63–66 (in Ukrainian).
7. Miliiaeva, V. R. (2010). Pidkhody do vyznachennia poniattia psykhologichnoi kompetentnosti v suchasni psykhologichnii teorii [Approaches to Understanding Psychologic Competence in Such Psychological Theories]. *Nauka i osvita: nauково-praktychnyi zhurnal pivdennoho naukovoho Tsentru NAPN Ukrainy*, № 9 / LXXXXVI, hruden, 2010, pp.101–104 (in Ukrainian).
8. Moroz, L. I. (2007). Profesiino-psykhologichnyi treninh u stanovleni osobystosti fakhivtsia [Professorial and Psychological Training in Development of Expert Personality]. Kyiv, Nats. un-t vnutr.sprav, K.; Ivano-Frankivsk: Nadvirnianska drukarnia, 311 p. (in Ukrainian).
9. Raven, Dzh. (2002). Kompetentnost v sovremennom obshchestve: razvitie i realizatsiia [Competence in Modern Society: development and implementation]. M.: «Kohyto-Tsentr», 396 p. (in Russian).
10. Sorochan, T. M. (2005). Pidhotovka kerivnykiv shkil do upravlinskoi diialnosti: teoriia i praktyka: monohrafiia [Training of School Principals for Management Activity: theory and practice: monograph]. Luhansk: Znannia, 384 p. (in Ukrainian).

Миляева В.Р., Прыстай О.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕФОРМ

На данном этапе украинское образование находится в условиях образовательных реформ. Особенно заведения общего среднего образования находятся в условиях изменений. Это детерминирует необходимость пересмотра структуры и трансформации феномена управленческой компетентности руководителя школы. В статье представлен анализ научной наработки отечественных и зарубежных ученых, их определение понятия «управленческая компетентность руководителя школы», установление психологических особенностей указанного понятия; аргументирована актуальность и указаны возможности развития управленческой компетентности управленцев школ.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, управленческая компетентность, управленческая компетентность руководителя учреждений общего среднего образования, образовательные реформы, лидерский потенциал.

V. Milyaeva, O. Prystai

PSYCHOLOGICAL ASPECT OF MANAGERIAL COMPETENCE OF HEADS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF EDUCATIONAL REFORMS

At this stage, Ukrainian education is being in conditions of educational reforms. Secondary education institutions are mainly in conditions of changing environment, which determines the need for a revision of the structure and transformation of the managerial competence phenomenon of the secondary school head of department. The article presents the analysis of the foreign and native scientific works of the concept of “managerial competence of the head of the secondary school”, and also the concepts of definition the psychological features of the managerial competence; the relevans is argued and the opportunities for the development of managerial competence of secondary school managers are indicated.

Key words: competence, professional competence, managerial competence, managerial competence of head of secondary school, educational reforms, leadership potential.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2019.

Прийнято до друку 30.04.2019.